

05/2014

ძველი ხელოვნება ANCIENT ART TODAY

დედეს

საქართველოს კულტურული
მემკვიდრეობის დაცვის
ეროვნული სააგენტო

NATIONAL AGENCY FOR
CULTURAL HERITAGE
PRESERVATION OF GEORGIA

www.heritagesites.ge

საქართველოს კულტურული
მემკვიდრეობის დაცვის
ეროვნული სააგენტო

NATIONAL AGENCY FOR
CULTURAL HERITAGE
PRESERVATION OF GEORGIA

საქართველოს კულტურისა
და ძეგლთა დაცვის
სამინისტრო

MINISTRY OF CULTURE
AND MONUMENT PROTECTION
OF GEORGIA

გამოცემის რედაქტორი:

ნიკოლოზ ანთიძე

სარედაქციო ჯგუფი:

ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი

გიორგი გაგოშიძე

ალესანდრო ბიანკი

მაიკლ ლაუნებორგი

ირმა დოლიძე

ქრისტინე დარჩია

ეკატერინე თაბუკაშვილი

თარგმანი: თამარ ქვლივიძე

კორექტორი: ნუცა მახარაძე

დიზაინი: სანდრო ჩხაიძე

დიზაინი-დაკაბადონება:

მაკა ცომაია

ინგლისური ტექსტის რედაქტორი:

მერი ელენ ჩეტვინი

Editor of the volume:

Nikoloz Antidze

Editorial Board:

Nikoloz Vacheishvili

Giorgi Gagoshidze

Alesandro Bianchi

Michael Lauenborg

Irma Dolidze

Kristine Darchia

Ekaterine Tabukashvili

Translator: Tamar Kvilidze

Proofreader: Nutsa Makharadze

Designer: Sandro Chkhaidze

Maka Tsomaia

English text editor:

Mary Ellen Chatwin

ყდაზე: ალავერდის ტაძარი. სამხრეთი
ფასადის შემკულობა
ფოტო – გ. გაგოშიძე

Cover photo: Decoration. South façade.

Alaverdi Church

By – G. Gagoshidze

დაიბეჭდა შპს „სეზანე“
CEZANNE
PRINTING HOUSE

ექვთიმე

ალავერდის საკათედრო ტაძრის სიძველეები 3

არქეოლოგია

გიორგი მახარაძე, დავით ბერიკაშვილი

უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენები ალავერდში 18

ნიკოლოზ მაისურაშვილი, ქეთევან დიდშელაშვილი, კობა კობერიძე,

ნიკოლოზ ჩაღუნაძე, შორონა ხმუჭიანი, ნინო ჯანაშვილი

ორი ახალი სამარხი ნარეკვავიდან 32

მუზეუმები, კოლექციები

ირმა დოლიძე

მუზეუმ-ნაკრძალი კულტურული მემკვიდრეობის მინიმოდელი

მართვის ძირითადი ასპექტები 38

ანა ჭიშვილი

ბარონ დე ბაის კვლადაკვალ XIX საუკუნის საქართველო

ფრანგულ კოლექციებში 46

კვლევა

ქეთევან შიშელაძე

რკონის ციხის ეკლესიის მოხატულობა 52

ნათო ბენიშვილი

ემბაზი ქვითკირისწყაროს ეკლესიიდან 62

ქეთევან ასათიანი

თამარ მეფის ქამარი თუ თამარის სახელით მოღწეული

მორიგი ძვირფასეულობა?! 68

სალომე მელაძე

ხტანას ეკლესია და მისი მოხატულობა 74

თვალსაზრისი

ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი

მცხეთის ჯვრის ინფრასტრუქტურის პროექტირების თაობაზე 84

ქართული მხატვრობის ისტორიიდან

ნინო ჭინჭარაული

რომანოვ გველესიანი – მხატვარი 88

საერთო არქიტექტურა

სამსონ ლეშაშვილი

სამეცნიერო კონფერენცია "ტრადიციული დარბაზული ხუროთმოძღვრება

საქართველოში" 102

ზალბა ლეშაშვილი

სვანური საცხოვრებელი ნაგებობა „ქორ“ 114

საერთაშორისო ურთიერთობები და გამოცდილება

ალექსანდრო ბიანკი

ევროკავშირი და საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობა 120

ზონ ბელიშვილი

ისრაელის სიძველეთა ადმინისტრაცია 124

ოსმან აიშაშვილი

ართვინში მდებარე უძრავი კულტურული მემკვიდრეობის

ძეგლები და მათი მნიშვნელობა ადგილობრივი ტურიზმისათვის 128

გამოქვეყნებული მასალა გამოხატავს ავტორთა შეხედულებებს და
შესაძლებელია არ ემთხვეოდეს რედაქციის თვალსაზრისს

The published material expresses the authors' points of view and
they might not coincide with the standpoint of the editorial staff.

უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენები ალავერდში

გიორგი მასარაძე
დავით პარიკაშვილი

არქეოლოგიური გათხრები ამბა ალავერდელი მიტროპოლიტის დავითის ლოცვა-კურთხევით და კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, ალავერდის მონასტრის ტერიტორიაზე, საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის ექსპედიციამ 2010 წელს დაიწყო. სამი კამპანიის განმავლობაში სამუშაოები მიმდინარეობდა: მონასტრის ეზოში, ტაძრის ჩრდილოეთით (უბანი №1, ფართობი - 240 კვ.მ) და აღმოსავლეთით (უბანი №3, ფართობი - 120 კვ.მ), აგრეთვე ეკლესიის ინტერიერში ასურელი მამის, წმინდა იოსების, საფლავთან, რომელიც მდებარეობს ჯვარგუმბათიანი ტაძრის ჩრდილოეთი მკლავის აფსიდში (უბანი №2). ძეგლის სტრატეგრაფიაზე მუშაობისას ყველაზე მნიშვნელოვანი ინფორმაცია სწორედ აქ წარმოებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა მოგვცა (სურ.1).

ალავერდის ჩრდილო აფსიდის იატაკის ზედაპირული დათვალიერებისას თვალნათლივ წარმოჩინდა გიორგი ჩუბინაშვილის მიერ გამოყოფილი და დათარიღებული სამშენებლო ჰორიზონტები:¹ I. იოსებ ალავერდელის XIX საუკუნის ლუსკუმა; II. ოთხკუთხა აგურის იატაკი (XVIII საუკუნე); III. ექვსკუთხა აგურის იატაკი (XVI საუკუნე); IV. აფსიდის გასწვრივ განლაგებული ფილაქ-

ნის ლოდები - XI საუკუნის იატაკის დონე.² V. ლორფინით გადახურული სამარხი, რომელსაც ჩაჭრილი ჰქონდა იატაკის სამივე დონე (სურ. 2). ალავერდის საკათედრო ტაძრის აგების შემდეგ ეს ჩრდილოეთ აფსიდში მიცვალებულის დაკრძალვის ერთადერთი შემთხვევაა, რაც მიუთითებს ადგილის განსაკუთრებულ საკრალურ მნიშვნელობაზე.

ყურადღებას გაგამახვილებთ ორ გარემოებაზე: I. ალავერდის ტაძრის ჩრდილოეთი აფსიდის ნახევარწრიული მოხაზულობა დანარჩენი აფსიდებისგან განსხვავებით არასწორი მოყვანილობისაა (დეფორმირებულია);³ II. მიუხედავად იმისა, რომ გათხრების დროს სტრატეგრაფიულად მკაფიოდ გაიმიჯნა XIX საუკუნის სამშენებლო ჰორიზონტი (რამდენიმე გადაკეთებისა და შეკეთების კვალით), ეს მონაცემები არ შევიტანეთ საერთო ქრონოლოგიურ შკალაში. ძეგლის სტრატეგრაფია მივუსადაგეთ გიორგი ჩუბინაშვილის მიერ შემუშავებულ ქრონოლოგიას, რომელიც დიდი ხანია ცნობილია სამეცნიერო წრეებისათვის.

ამრიგად, ტაძრის ინტერიერის I სამშენებლო ჰორიზონტი, ე.წ. ქართული აგურის იატაკი (XVIII საუკუნე) მონასტრის ეზოში შეესაბამება №1 კულტურულ ფენას, რომელიც არქეოლოგიური მასალით XVIII საუ-

კუნის მეორე ნახევრითა და XIX საუკუნის დასაწყისით დათარიღდა. XVIII საუკუნეში ჩრდილო აფსიდის ცენტრალურ ნაწილში, იოსებ ალავერდელის საფლავთან მდებარე ცენტრალური თალი ამოაშენეს, გადალესეს და მოხატეს (ხელოვნებათმცოდნე ნანა ბურჭულაძის გამოკვლევის თანახმად, კედლის მხატვრობა XIX საუკუნის დასაწყისის ეკუთვნის).⁴ მოხატულობის წინ მოაწყეს მართკუთხედი ფორმის პლატფორმა, რომელიც კირხსნარით გადალესეს, ხოლო პერიმეტრი "ქართული" აგურით ამოაშენეს (სურ. 2, 3); როგორც ჩანს, ქართული აგურით წმინდა მამების საფლავის გამშვენება ფართოდ გავრცელდა XVIII საუკუნის საქართველოში. ანალოგიურადაა მოპირკეთებული XVIII საუკუნის 50-იან წლებში სამთავისის ტაძრის სამკვეთლოში ასურელი მამის, ისიდორეს საფლავი.

I სამშენებლო ჰორიზონტის ქვეშ განფენილი ექვსკუთხა აგურის იატაკი (გიორგი ჩუბინაშვილის მიხედვით, II სამშენებლო ჰორიზონტი, XVI საუკუნე)⁵ ალავერდის ტაძრის ეზოში შეესაბამება №2 კულტურულ ფენას. არქეოლოგიური მასალით იგი XV საუკუნის მეორე ნახევრითა და XVI საუკუნით დათარიღდა. ამ ეტაპზე ჩრდილოეთ აფსიდში ექვსკუთხა აგური დააგეს და ცენტრალური

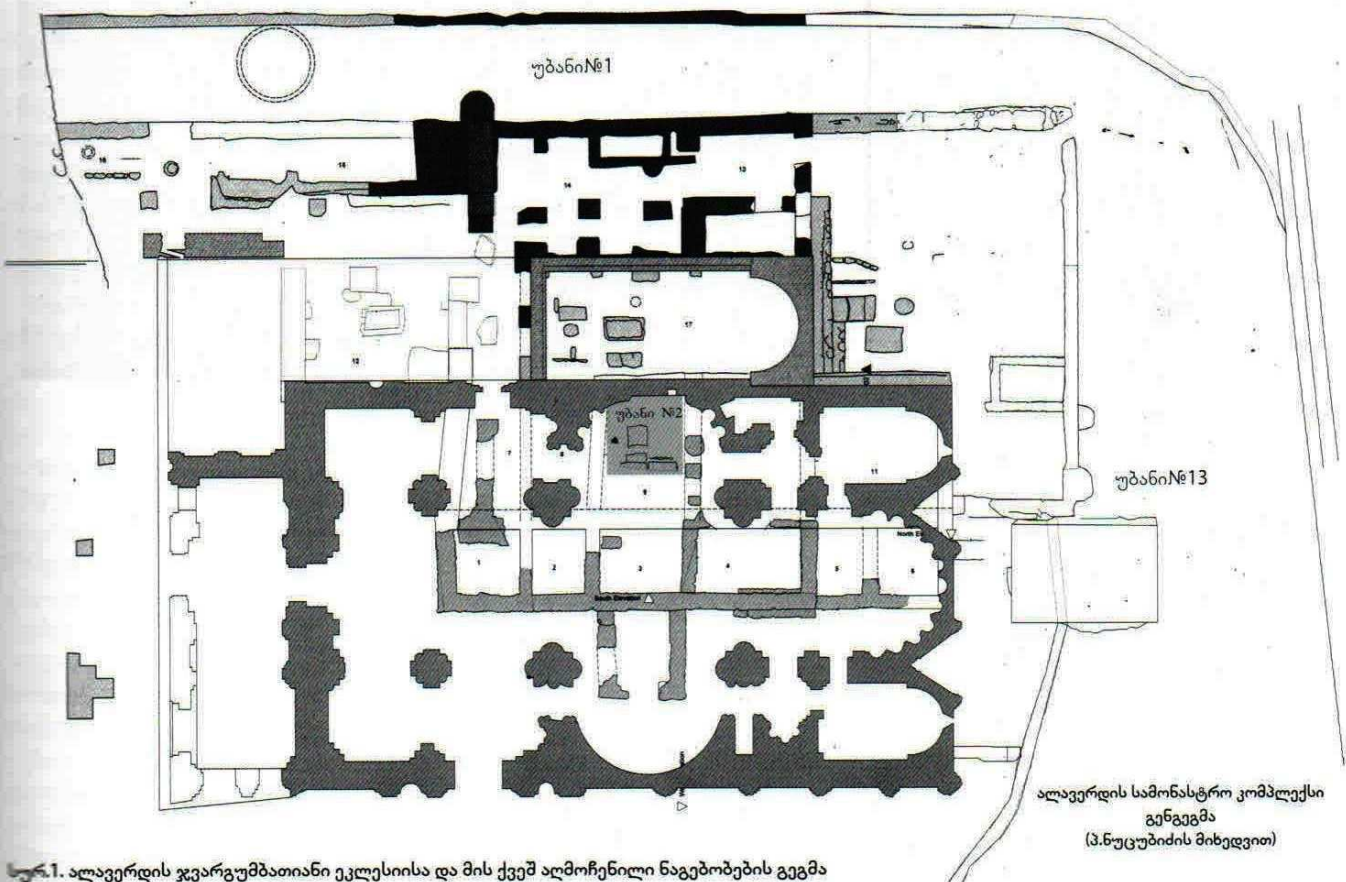
1. Г. Чубинашвили Архитектура Кахетии..., текст, изд-во Акад.наук. Груз. СССР, ТБ. 1959. с. 371

2. გათხრების სანჯის ეტაპზე ისინი არ ჩანდა, რადგან გადაფარული იყო ექვსკუთხა აგურის ფენილით.

3. XX საუკუნის 90-იან წლებში XI საუკუნის იატაკის დონეზე ექვსკუთხა ფილების დაგებისას რესტავრატორები იძულებულნი გახდნენ შეეჩერებინათ სამუშაოები გუმბათის საყრდენ ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ-დასავლეთ სვეტებთან. წინააღმდეგ შემთხვევაში მთლიანად დაიფარებოდა XI საუკუნის ლილეებით შემკული ბაზები. შეცდომის მიზეზი გახდა ალავერდის ჯვარგუმბათიან ტაძარში იატაკის დახრილობა. ერთი მხრივ იგი დაქანებულია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ, მეორე მხრივ, დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ (სიმაღლეა სხვაობა 18 სმ) და მიმართულია ტაძრის ჩრდილოეთი აფსიდისაკენ. ეს კარგად ჩანს ბ. მჭედლიშვილის მიერ შესრულებული ნახაზებიდანაც.

4. ხელნაწერის გაცნობისთვის ავტორს მადლობას მოვასხენებთ.

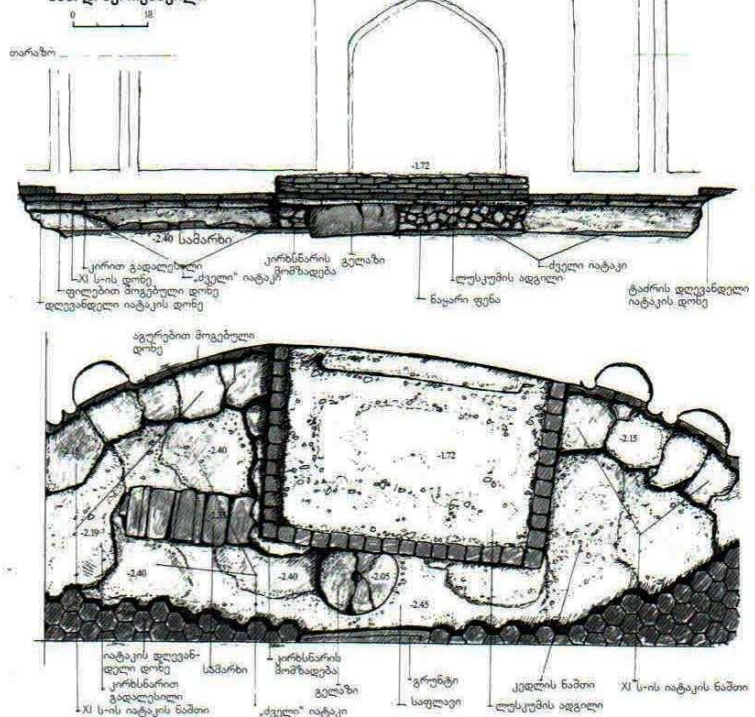
5. Г. Чубинашвили Архитектура Кахетии... с. 372

თალი დეკორატიული წყობით ამოაშენეს. კედელში საგანგებოდ დატოვეს საეველეგო ღიობი, რომელიც იხშობოდა ქვიშაქვის ბლოკით. მოგვიანებით, ამ სინმინდესთან მისაახლებლად კედელს მიაშენეს სამი საფეხური. (სურ. 4; 5). ხაზი უნდა გაესვას ერთ გარემოებას, XVI საუკუნეში კედლით მთლიანად დაფარული არ იყო განვითარებული შუა საუკუნეების, ლილვებით ამოყვანილი ცენტრალური თალი და კაპიტელები.

XVI საუკუნე კახეთის სამეფოს აფეაგების ხანაა. როგორც ცნობილია, მასშტაბური აღდგენითი სამუშაოები ალავერდის სამონასტრო კომპლექსის ტერიტორიაზე ალექსანდარე კახთა მეფემ XV საუკუნის 80-იან წლებში წამოიწყო. ამ პერიოდს განეკუთვნება ალავერდის მონასტრის კარიბჭე და სამრეკლო, დასავლეთით მდებარე „მაღალი პა-

ალავერდის წმ. გიორგის სახ. ტაძრის
ჩრდილოეთი მკლავი
წმ. იოსებ ალავერდის სამარხის გათხრის II დონე
ნახ. დ. ბერიკაშვილი

სურ.3 ალავერდის ტაძრის ინტერიერი. ჩრდილოეთი აფსიდი. XVIII საუკუნის პლატფორმა და კედელი, რომლითაც ამოშენებულია ცენტრალური თალი. პლატფორმის ქვეშ მოქცეული გელაზი

ლატი," დიდი სატრაპეზო⁷, საკათედრო ტაძრის გუმბათი,⁸ ჩრდილოეთი მკლავის მთელი ფასადი და მასზე მიდგმული დარბაზული ტიპის ეკლესია (ტრადიციის მიხედვით, იოსებ ალავერდელის მიერ აგებული). XX საუკუნის 90-იან წლებში მას ჩაუტარდა საფუძვლიანი რესტავრაცია-კონსერვაცია და ამგვარი სახით მოაღწია დღემდე. დარბაზული ეკლესიის თანადროულია ჩრდილო-დასავლეთით, თითქმის მიჯრით მდებარე მარანი და IX-X საუკუნეების საბრძოლო კოშკზე გამართული საწნახელი (სურ. 6). ვფიქრობთ, რომ ახლად აღმოჩენილი მარანი ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს 2006 წელს შესწავლილ მარანს, რომელიც საკათედრო ტაძრის ჩრდილო-დასავლეთით, 45 მ-ის დაცილებით⁹ მდებარეობს.

ალმავლობის პერიოდი კახეთში XVII საუკუნის დასაწყისამდე, შაჰ აბას I-ის ლაშქრობებამდე, გრძელდება. სტრატეგრაფიულად XVII საუკუნის კულტურული ფენა მონასტრის

ეზოში გათხრილ ფართობზე არ დაფიქსირდა, ისევე, როგორც ტაძრის ინტერიერში არ ჩანს სინქრონული სამშენებლო ჰორიზონტი. თუმცა, მონასტრის ტერიტორიაზე წარმოდგენილია XVII საუკუნის ნაგებობები: მაგ. „ფეიქარ ხანის სასახლე," მის სამხრეთით მდებარე სათავსების ნაწილი, აგრეთვე გალავნის ქვედა დონის გარკვეული მონაკვეთები. დასაშვებია, რომ XVIII საუკუნეში მშენებლებმა გამოიყენეს უფრო ძველი, ალბათ ყიზილბაშების მიერ აგებული გალავნის ნანგრევები. XVII საუკუნის არქეოლოგიური მასალის სიმწირე შეიძლება აიხსნას კახეთში შექმნილი უაღრესად მძიმე ვითარებით, სეფიანთა ირანის ინტერვენციით და იმ წინააღმდეგობით, რომელიც კახეთმა გაუწია დამპყრობელს.

ალავერდის ჯვარგუმბათიანი ტაძრის აღდგენა ალექსანდრე კახთა მეფემ მისი ნანგრევებისგან განმედიტით დაიწყო. სამუშაო პროცესში წვრილი ფრაქციის სამშენებლო ნარჩენები

ეკლესიის მთელ ფართობზე გაიშალა. მხოლოდ ამის შემდეგ დაიგო ექვსკუთხა აგურის იატაკი. ამან განაპირობა იატაკის დონის აწევა ტაძარში. ჩრდილოეთ აფსიდში ექვსკუთხა აგური დაგებულია პერიმეტრის XI საუკუნის ფილაქნის ქვებზე¹⁰ (სურ. 4), რომელიც შეესაბამება III სამშენებლო ჰორიზონტს. მოზრდილი ფილაქნის ლოდები ალავერდის საკათედრო ტაძრის კედლებს მთელ პერიმეტრზე შემოუყვება, როგორც გარედან, ასევე ინტერიერში, მათ შორის, გუმბათის საყრდენ სვეტებს. გამოჩენილია მხოლოდ ერთი მონაკვეთი – ჩრდილოეთი აფსიდის ცენტრალური თალი, ასურელი მამის საფლავის ადგილი (სურ. 7). მხოლოდ XVI და XVIII საუკუნეების კედლების დემონტაჟის შემდეგ გამოჩნდა XI-XIII საუკუნეების ალავერდის ჩრდილოეთი აფსიდის, შირიმის კვადრებით ამოყვანილი, ლილვებითა და კაპიტელებით დამშენებული თალი. აგრეთვე მოხატულობა წმინდა გიორგის (და, შესაძლოა, ასურელი მამის) გამოსახულებით და თედმის ტუფის რელიეფური გამოსახულებებით შემკული თალის ქვედა რეგისტრი (ფრაგმენტულად შემორჩენილი)¹¹ (სურ. 8).

ამრიგად, ალავერდში სტაციონარულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა, გაამყარა გიორგი ჩუბინაშვილის მიერ XX საუკუნეში შემუშავებული ქრონოლოგია და დაადასტურა მის მიერ გამოყვანილი სამშენებლო ჰორიზონტების არსებობა. რაც შეეხება XVI საუკუნის ექვსკუთხა აგურის იატაკის ქვეშ განფენილ 25-35 სმ. სისქის სამშენებლო ნარჩენების შრეს, იგი განეკუთვნება პერიოდს, როცა ალავერდი ნანგრევებადაა ქცეული, დამზობილია მისი გუმბათი, ხოლო „ცა“ (ციტატა წყაროდან) გადახურვის გარეშეა დარჩენილი. ესაა ძნელბედობის ჟამი, სამონასტრო ცხოვრება ალავერდში ჩამქრალია და წარმართნი დაპატრონებიან ეკლესიას. მხოლოდ

7. Г. Чубинашвили Архитектура ... с.371

8. ალავერდის არქეოლოგიური ექსპედიციის 2009 წლის ანგარიშის მიმართ დაწერილ კრიტიკულ წერილში დ. თუმანიშვილი მიუთითებს, რომ XVIII საუკუნეში ჩამოიქცა არა გუმბათი, არამედ მისი „ქუდი“. იგი ალავერდის ეზოში ამჟამად თვალსაჩინო ადგილზეა გამოფენილი.

9. გ. ბოლქვაძე კ. წერეთელი „ალავერდის მონასტრის მარანი“ ალავერდის ეპარქიის ისტორიის ფურცლები I. თბ., 2007. გვ. 91.

10. Г. Чубинашвили Архитектура ... с.371-372

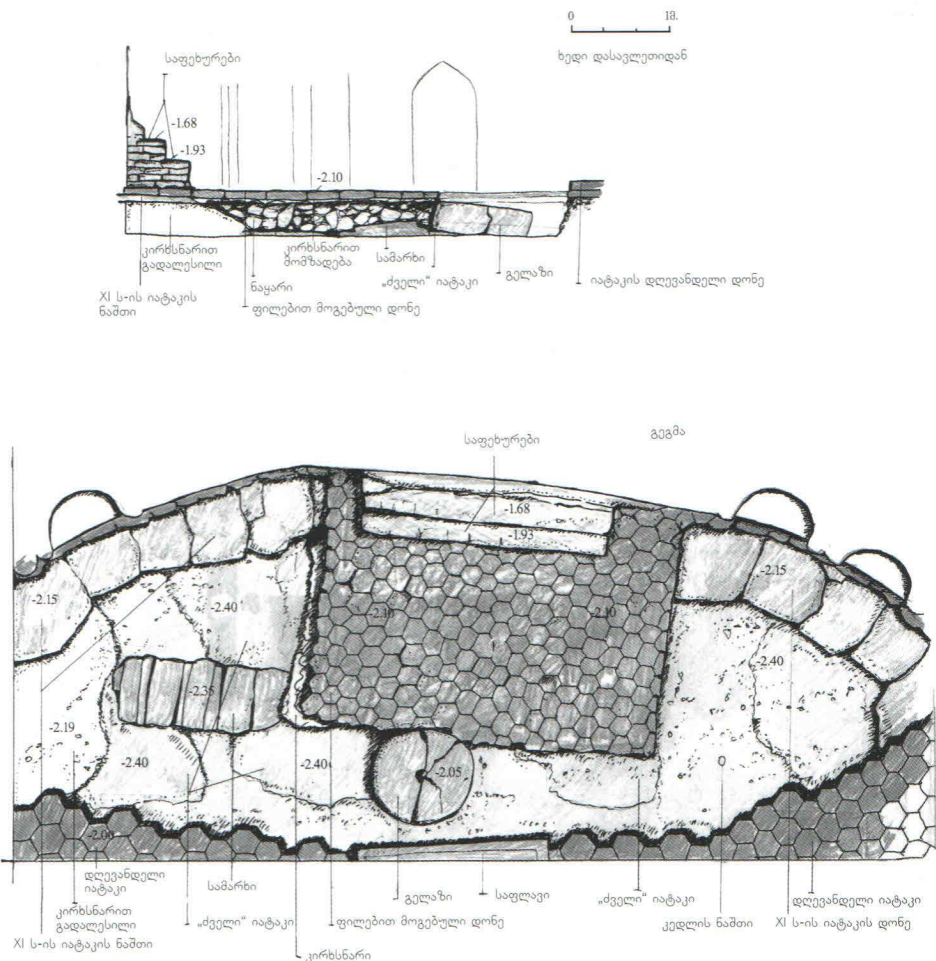
11. დ. გაგოშიძე „წმ. იოსებ ალავერდელის საფლავი. აღმოჩენილ ფრესკაზე ჩატარებული საკონსერვაციო სამუშაოები“, ძველი ხელოვნება დღეს. თბ. 2011. გვ. 36-39.

ასეთ ვითარებაში გახდებოდა შესაძლებელი ორივე ეკლესიაში ქვევრების „ჩაყრა“ და ასურელი მამის საფლავთან, აფსიდში გელაზის შეტანა (სურ. 3). აღსანიშნავია, რომ XVI-XVIII საუკუნეების მარნებისგან განსხვავებით, ტაძარში აღმოჩენილი ქვევრები კირით „შეაბჯრული“ არ არის, რაც მათ სიძველეზე მიუთითებს.

გიორგი ჩუბინაშვილი ალავერდის ჯვარგუმბათიანი ტაძრის აგებას კვირიკე დიდის სახელს უკავშირებდა და მას ქრონოლოგიურად XI საუკუნის პირველი მესამედის ფარგლებში „ათავსებდა“.¹² ამდენად, III სამშენებლო ჰორიზონტის ქვედა ქრონოლოგიური მიჯნა XI საუკუნის 30-იანი წლების ფარგლებში ექცევა. ტაძრის ეზოში №3 კულტურული ფენა, არქეოლოგიური მასალით XI-XIII საუკუნეებით თარიღდება. აქ ფართოდაა წარმოდგენილი ამ პერიოდისათვის დამახასიათებელი მოჭიქული ჭურჭელი. შედარებით მცირერიცხოვანია ადრეული, IX-X საუკუნეების ნიმუშთა ჯგუფი. №3 კულტურული ფენა უშუალოდაა განფენილი წინამორბედი პერიოდის საფორტიფიკაციო სისტემაზე. მათი ნანგრევები მიწის ზედაპირზე ჩანდა არქეოლოგიური გათხრების დაწყებამდე. ცხადია, ანალოგიური ვითარება იქნებოდა განვითარებულ შუა საუკუნეებშიც. ამით შეიძლება აიხსნას კულტურული პლასტების ნაწილობრივი აღრევა.

ალავერდის ტაძრის ჩრდილოეთ აფსიდში არქეოლოგიური გათხრების პროცესში XI საუკუნის იატაკი არ დაფიქსირდა. სამშენებლო ნარჩენების შრე აქ უფრო მძლავრი აღმოჩნდა და 50 სმ-ით ჩაცდა აფსიდის XI საუკუნის პერიმეტრის ფილაქანის ქვებს. დადრმაგების პროცესში, უკვე IV სამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობების დონეზე გამოჩნდა კირხსნარით მოლესილი იატაკი და სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ მიმართული კედლის ნაშთი (სურ. 7). ეს სამშენებლო ჰორიზონტი ალავერდის ინტერიერში XX საუკუნის 80-იან წლებში აღმოაჩინა ბ. მჭედლიშვილმა. მკვლევრის მიერ ნაგებო-

ალავერდის წმ. გიორგის სახ. ტაძრის
ჩრდილოეთი მკლავი
წმ. იოსებ ალავერდელის სამარხის გათხრის III დონე
ნახ. დ. ბერიკაშვილი

სურ.4 ალავერდის ტაძრის ინტერიერი. ჩრდილოეთი აფსიდი. XVI ს-ის ექვსკუთხა აგურის იატაკი და საეკლოგიო ლიობთან მისაახლებელი საფეხურები

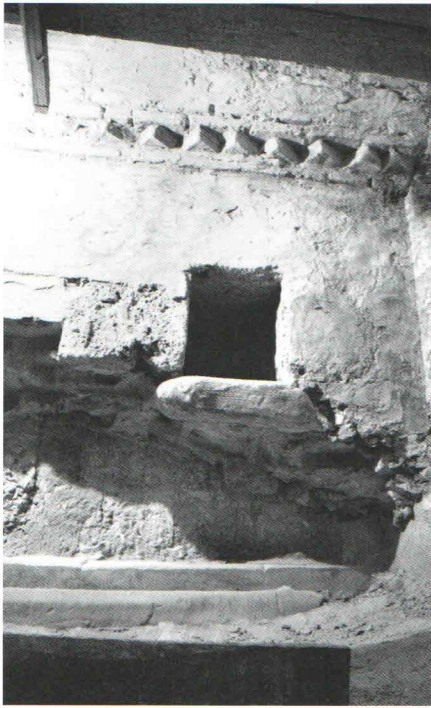
ბა გააზრებულია როგორც IV საუკუნის სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ ორიენტირებული წარმართული ტაძარი. ეს გულისხმობს თითქმის ექვსასწლიანი ლაკუნის არსებობას¹³.

ძეგლის სტრატეგრაფიამ მხოლოდ IV სამშენებლო ჰორიზონტის ზედა ქრონოლოგიური მიჯნა განსაზღვრა – XI საუკუნის დასაწყისი. მაგრამ, იოსებ ალავერდელის საფლავთან, ჩრდილოეთ აფსიდის ქვედა რეგისტრი IV ჰორიზონტის იატაკის დონესთან აღმოჩნდა მისადაგებული. თემის ტუფის შემორჩენილი ფრაგმენტებით ვლინდება, რომ ქვედა რეგისტრი გამოსახულებებით და ორნამენტებით იყო შემკული.

ამ რელიეფური შემკულობის წინ გამოჩნდა საფლავის ქვა (სურ. 9). მხოლოდ პრეპარაციის დროს დადგინდა, რომ იგი წარმოადგენდა მტკიცე ჰიდრაულიკური ხსნარის ფენილს (საფლავის ქვის იმიტაციას). აღმოჩნდა, რომ გუმბათიანი ტაძრის ჩრდილო აფსიდის იატაკი IV ჰორიზონტის ნაგებობას განეკუთვნება. XI საუკუნის გუმბათიანი ტაძრის იატაკი ამ მოლესილობისკენ არის მიმართული როგორც ჩანს, კირხსნარის იატაკი სინმინდედ იყო მიჩნეული და ამიტომ პირვანდელი სახით შეინარჩუნეს გუმბათიანი ტაძრის სივრცეში. ამგვარი ვითარება შენარჩუნდა XV საუკუნემდე, როდესაც აღექსან-

12. Г. Чубинашвили Архитектура ... с.371-372.

13. იხილეთ ბ. მჭედლიშვილის ანგარიში, ზელნანერი.

სურ.5 ალავერდის ტაძრის ინტერიერი. ჩრდილოეთი აფსიდი. საველოგო ლიობი და XVI საუკუნის კედლის დეკორატიული წყობა

სურ.6 გათხრების ჩრდილოეთი №1 უბანი. IX-X საუკუნეების საბრძოლო კოშკი და მასზე გამართული საწინახელი

დრე კახთა მეფემ მოლესილობა სამშენებლო ნარჩენების შრით დაფარა.

IV სამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობების შესწავლის პროცესში გადამწყვეტი აღმოჩნდა ალავერდის საკათედრო ტაძრის ჩრდილოეთი ფასადთან მდებარე XVI საუკუნის დარბაზული ეკლესიის არქეოლოგიური გათხრები. მისი საძირკვლის ქვეშ უფრო ძველი, თითქმის იმავე ზომის, კონტრფორსებით გამაგრებული დარბაზული ეკლესია გამოვლინდა. ალავერდის ჩრდილოეთი მკლავის ფასადი, ფაქტობრივად, მის სამხრეთ კედელზე დევს და სტრატეგრაფიულად განეკუთვნება IV სამშენებლო ჰორიზონტს. კედლების წყობაში გამოყენებულია კახეთის ადრეული შუა საუკუნეების ძეგლებისთვის დამახასიათებელი საგანგებოდ შერჩეული ნაგრძელებული მოყვანილობის რიყის ქვები. XVI საუკუნის ეკლესიის კედლები უფრო განიერია და მხოლოდ ნაწილობრივ დგას ამ

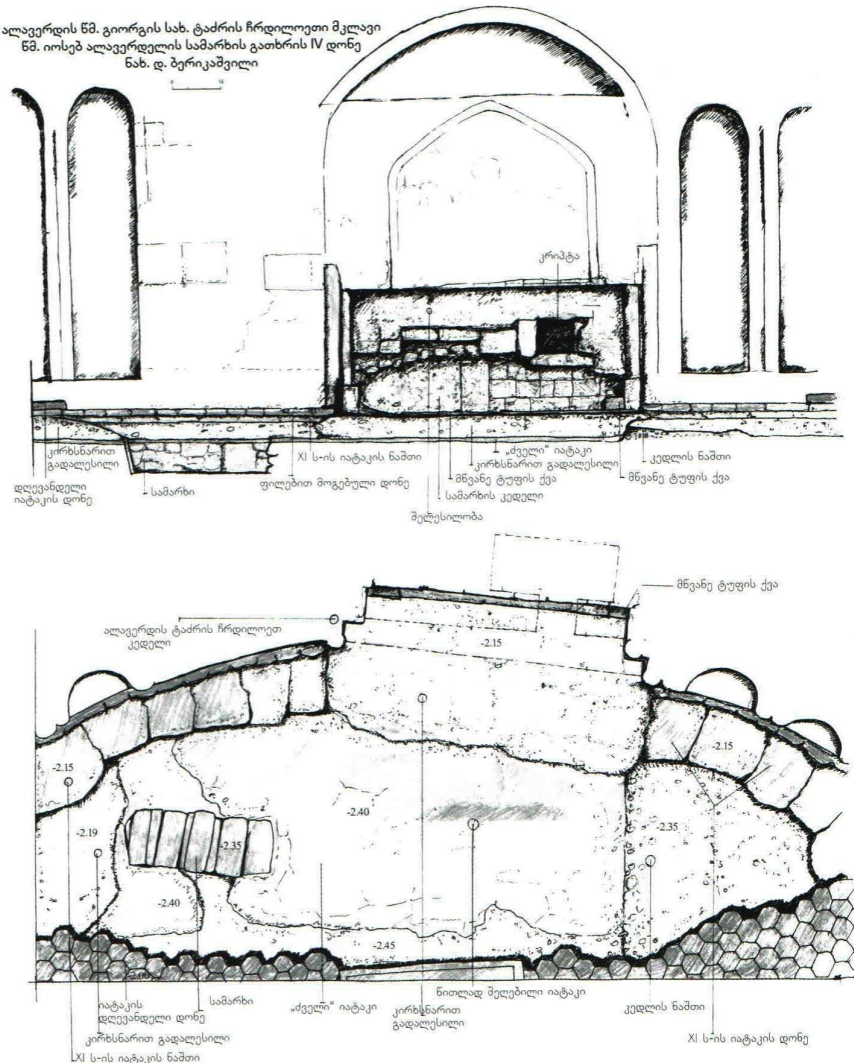
ტაძარზე. ამიტომ, შიდა სივრცეში დამატებით ეყრდნობა მიწაში ჩასხმულ სოლისებური მოყვანილობის ბურჯებს (სურ. 12). მათთვის გაჭრილმა ორმოებმა საგრძნობლად დააზიანა ძველი ეკლესიის იატაკი. ამავე დროს, ტაძარი დაცხრილულია ადრეული შუა საუკუნეების კოლექტიური, ე.წ. საოჯახო სამარხებისა და კიდევ უფრო გვიანდელი ქვევრებისთვის გაჭრილი ორმოებით (სურ. 12). მიუხედავად ამისა, იატაკის გადარჩენილი მონაკვეთების ფიქსირება მაინც მოხერხდა. დონე სავსებით შეესაბამება გუმბათიანი ტაძრის ინტერიერში, ჩრდილოეთ აფსიდში გამოვლენილ კირხსნარით მოლესილ იატაკს. შედეგად, ტაძარში და მის ეზოში გამოვლენილი ნაგებობები ერთ კომპლექსად „შეიკრა“ და გეგმაში ორგანულად ჩაენერა დარბაზული ეკლესია (სურ. 13). ეს გამორიცხავს IV სამშენებლო ჰორიზონტისთვის შემოთავაზებულ ადრეულ თარიღს — IV საუკუნე. ფენაში აღმოჩენილი ნარინჯისფერი კერამიკა ამგვარი დასკვნის საფუძველს არ იძლევა. ყვირილის ხეობის არქეოლოგიურ ექსპედიციას ამგვარი ნაწარმის შემცველი ოთხი სამაროვანი აქვს შესწავლილი: მოდინახე, ჯიეთი, წინსოფელი, რგანი.¹⁴ ეს სამაროვნები იმით იპყრობს ყურადღებას, რომ შესაძლებელი ხდება თვალის მიდევნება, თუ როგორ მიმდინარეობს IV საუკუნის ზემო იმერეთში დაკრძალვის წარმართული რიტუალის ჩანაცვლება ქრისტიანულით. მოდინახეს სამარხებში ნარინჯისფერი, მსხლისებრკორპუსიანი დოქები იმპერატორ კონსტანტინე დიდისა (306-337 წწ.) და კონსტანციუს II-ის (337-361 წწ.) მონეტებით საკმაოდ ზუსტად IV საუკუნით¹⁵ თარიღდება. ეს მასალა საიმედო „რეპერია“ გვიანანტიკური ხანის ძეგლების დასათარიღებლად. მაგრამ, აღმოსავლეთ საქართველოში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ ქართლში ამგვარი ნაწარმი, მათ შორის ცნობილი მსხლისებრკორპუსიანი დოქები, არსებობას იწყებს VI

14. ჯ. ნადირაძე ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1975. გვ. 57-58; ხ. სონღულაშვილი ჯიეთის სამაროვანი. არქეოლოგიური ჟურნალი IV. თბ. 2006. გვ. 74; ზ. ბრავაძე რგანის სამაროვანი. არქეოლოგიური ჟურნალი I. თბ., 2000. გვ. 107-119

15. ჯ. ნადირაძე ყვირილის ხეობის... გვ. 72-73.

საუკუნეში, ხოლო კახეთში ხმარებული არ გამოდის IX საუკუნემდე¹⁶. ვფიქრობთ, ნარინჯისფერი კერამიკის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი – IX საუკუნე მისაღებია IV სამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობების ქვედა ზღვრისთვის. ამ თარიღს ამაგრებს მონასტრის ნამოსახლარ ფენებში გამოვლენილი IX-X საუკუნეების მოჭიქული კერამიკული ნაწარმი. ამრიგად, ალავერდის ტაძარში და მის ეზოში გამოვლენილი IV სამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობები განეკუთვნება კახეთის საქორეის-კოპოსოს არსებობის პერიოდს – IX-X საუკუნეებს;¹⁷ ქვედა ქრონოლოგიური მიჯნა VIII საუკუნის დასასრულით და IX საუკუნის დასაწყისით შეიძლება შემოიფარგლოს, რაც შეესაბამება კახეთის პირველი მთავრის, ქორეპისკოპოს გრიგოლის მმართველობის ხანას (787-827 წწ).¹⁸ აღსანიშნავია, რომ ეს თანამდებობა კახეთში არჩევითი ყოფილა. გრიგოლი ქორეპისკოპოსად კახეთის, კუხეთის, გარდაბნისა და ქართლის ერისთავებმა „განაჩინეს“. იგი ძლიერი ხელისუფალია, ანტიარაბული აჯანყების ლიდერი და ქრისტიანობის მფარველი. თამამად დგამს ნაბიჯებს ბარისკენ, სადაც აქამდე არაბები ბატონობდნენ. იოსებ ალავერდელის მონასტრის აღორძინება ამ პროცესის შემადგენელი ნაწილია. გრიგოლმა არა მარტო აღადგინა ეკლესია და აღორძინა სამონასტრო ცხოვრება, არამედ ალავერდი თავის ერთ-ერთ რეზიდენციადაც აქცია (სათავსების უმრავლესობა სასახლის დარბაზებს უფრო მოგვაგონებს ვიდრე ბერების სენაკებს) (სურ.1, 13). ალავერდი ამ დროს კახეთის სამთავროს განაპირა ციხე-დარბაზიცაა. IX-X საუკუნეებში კახეთ-ჰერეთის საზღვარი საკმაოდ ახლოს გულგულა-თურდოს ხევზე გადის. ჰერეთის ბაგრატიონებთან კი ქორეპისკოპოსს გრიგოლს მეგობრული ურთიერთობა არ ჰქონდა. ამიტომ არის მონასტერი გარშემორტყმული საბრძოლო კოშკებით გამაგრებული გალავნითა და წყლით

ალავერდის წმ. გიორგის სახ. ტაძრის ჩრდილოეთი მკლავი წმ. იოსებ ალავერდელის სამარხის გათხრის IV დონე ნახ. დ. ბერიკაშვილი

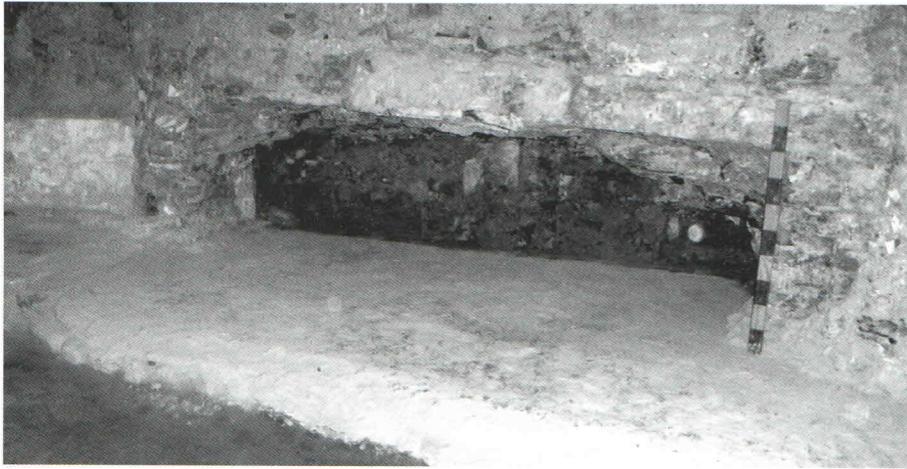
სურ.7 ალავერდის ტაძრის ინტერიერი. ჩრდილოეთი აფსიდი. IX-X საუკუნეების იატაკის დონე, წმინდა იოსებ ალავერდელის სამარხის გამშენების ქვედა რეგისტრი და ჰიდრავლიკური ხსნარის ფენილი

სავესე დამცავი თხრილით. შთამბეჭდავია აღმოსავლეთის დამცავი თხრილი. მისი სიგანე 15 მ-ს აღწევს (ჩრდილოეთ მონაკვეთზე მისი სიგანე 6 მ-ს არ აღემატება) (სურ.1, 14, 15). დამაკმაყოფილებელი საფორტიფიკაციო სისტემის არსებობის მიუხედავად, მტერმა ალავერდის იერიშით ალბათ მაინც მოახერხა, გადანვა და დაანგრია სასიმაგრო კედლები, მათ შორის, დარბაზული ტიპის ეკლესია. ძეგლის სტრატეგრაფიული მონაცემებით კატასტროფას ადგილი უნდა ჰქონოდა მონასტრის არსებობის პირველ ეტაპზე, სავარაუდოდ,

IX საუკუნის ბოლოს – X საუკუნის დასაწყისში.

ალავერდის ტაძრის ჩრდილოეთ აფსიდში იატაკის საგულდაგულო პრეპარაციის დროს მკაფიოდ დაფიქსირდა ხუთი კაპიტალური რემონტისა და დაახლოებით ამდენივე შეკეთების კვალი. იატაკების სულ ქვედა დონეზე გამოვლინდა ოთხკუთხა აგურის ფენილი, რომელიც დაგებული აღმოჩნდა ნახანძრავი სამშენებლო ნარჩენების შრეზე (მასში ჩართული კერამიკა და კრამიტები დეფორმირებულია მაღალი ტემპერატურის ზემოქმედებით). ეს გარემოე-

16. ნ. ბახტაძე ზ. თვალყურს უდევს „დოქტორის მონასტერში 2007 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრებისა და დაზვერვითი სამუშაოების ანგარიში“. თბ., 2007. გვ. 35-36.
17. მ. ლორთქიფანიძე ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა. კახეთი. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები თბ., ტ. II. 1973. გვ. 378.
18. ვახუშტი ბატონიშვილი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. „ქართლის ცხოვრება“. IV. თბ. 1973. გვ. 557.

სურ.9 ალავერდის ტაძრის ინტერიერი. წმინდა იოსებ ალავერდელის საფლავის ქვის „იმიტაცია“ (ჰიდრავლიკური ფენილი)

ბა გვაძლევს საფუძველს ვიფიქროთ, რომ კომპლექსი თავისი არსებობის პირველ ეტაპზე მტერმა გაანადგურა. ძლიერი ხანძრის კვალს ატარებს IV სამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობები ტაძრის ეზოშიც. კერძოდ, გალავნის ჩრდილოეთი ოთხკუთხე მოყვანილობის საბრძოლო კოშკი და მისი მინაშენი (პირობითად, ყაზარმა), ასევე, ძლიერი ხანძრით არის განადგურებული. აღდგენილია ალავერდის ადრეული შუა საუკუნეების გალავნის ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთის მონაკვეთები. ამასთანავე, ძველი და

სურ.8 ალავერდის ტაძრის ინტერიერი. ჩრდილოეთი აფსიდის ცენტრალური თაღი. XI-XII საუკუნეები

განახლებული გალავნის საძირკვლები ცალკეულ მონაკვეთებში მცირედ, მაგრამ აცდენილია ერთმანეთს. როგორც ჩანს, თავის დროზე მტერმა გალავანი საძირკვლამდე მოთხარა.

IX საუკუნის ბოლოს კახეთში დინასტიური ბრძოლა მიმდინარეობს. ერთმანეთს დონაურები და არეგმანელები უპირისპირდებიან. ნაკლებად სავარაუდოა, მართლმადიდებელ მეფეს ან მთავარს ძირფესვიანად მოეთხარა ასურელი მამის დაფუძნებული ეკლესია. ვფიქრობთ, რომ ეს უფრო მუსლიმთა შემოსევაზე მიუთითებს. IX საუკუნის მინურულს შინაომით კახეთში ისარგებლა ჰერეთის მეფე გრიგოლ ჰამამმა, რომელმაც კახეთის სამთავროს ნაწილი დაიპყრო¹⁹. როგორც ფიქრობენ, გრიგოლ ჰამამი მონოფიზიტია და ასურელი მამის აგებული ტაძრის დანგრევა მას მკრეხელობაში არ ჩაეთვლებოდა. გაცილებით მძიმე შედეგები იქონია კახეთისთვის 908-914 წლებში საჯი ამირა აბულ კასიმის ლაშქრობამ. „ვითარ გარდახდეს წელნი რაოდენიმე და მოეშენა ქუეყანა,“ - წერია მატყანეში.ამდენად, საჯების შემოსევის აღმოფხვრას წლები დაჭირდა. „მოშენება“ გულისხმობს დანგრეული ეკლესია-მონასტრების აღდგენასაც. არა უგვიანეს 918 წლისა კახეთის ქორეპისკოპოსი კვირიკე I და აფხაზთა მეფე კონსტანტინე ჰერეთში შეიჭრნენ და გრიგოლ ჰამამის მემკვიდ-

რე ადარნასე პატრიკი დაამარცხეს. კახეთში დამკვიდრებული ახალი დინასტია არა მარტო სამხედრო წარმატებაზე, არამედ ალავერდის აღდგენაზეც იზრუნებდა. აღსანიშნავია, რომ გამარჯვებულმა მოკავშირეებმა ალავერდის მონასტერი მოინახულეს. „...უკუმოქცეულმან კონსტანტინე მეფემან მოჭედა ოქროთი ხატი ალავერდის მთავარ მონამის წმინდის გიორგისა და შეამკო ფრიად.“²⁰ ვფიქრობთ, რომ ალავერდის მონახულების საგანგებო მიზეზი არსებობდა. კვირიკე I-მა და აფხაზთა მეფემ აღორძინებული სამონასტრო კომპლექსი მოილოცეს. არ არის გამორიცხული, რომ სარეაბილიტაციო სამუშაოებში თავისი წვლილი აფხაზთა მეფესაც შეეტანა. ალავერდის საკათედრო ტაძრის ჩრდილოეთ აფსიდში, წმინდა მამის საფლავის საველეგო ლიობთან, შემორჩენილია დარბაზული ეკლესიის პერანგის ქვათილები ოთხი რიგი. გეოლოგების განმარტებით, ეს ქვები დასავლეთ საქართველოდან უნდა იყოს ჩამოტანილი. ამდენად, აფხაზთა მეფე კონსტანტინე, შესაძლოა მონაწილეობდა IX საუკუნის ალავერდის ეკლესიის მშენებლობაში.

განახლებულ მონასტერში სახეზეა რიგი ცვლილებები და გადაკეთებები (სურ. 1). X საუკუნეში დარბაზულ ეკლესიას აღმოსავლეთიდან შირიმის სამსაფეხურიანი ცოკოლი გაუკეთდა, შირიმის პერანგივით შეიმოსა ჩრდილოეთი და დასავლეთი კედლების გასწვრივ განლაგებული კონტრფორსები. ეკლესიის ჩრდილოეთმა და საბრძოლო კოშკის აღმოსავლეთმა მინაშენებმა, ფაქტობრივად, გააუქმეს მანამდე აქ არსებული ორი, ერთმანეთში გამავალი, დიდი დარბაზი, რომლებიც განიერი, „პარადული“ გასასვლელით აღმოსავლეთით მდებარე შიდა ეზოში გადიოდა. X საუკუნეში კომპლექსის ჩრდილოეთი მონაკვეთი თავად გადაიქცა შიდა ეზოს ნაწილად. ამ დროს დაიწყო აქ ფუნქციონირება სამაროვანმა. პარალელურად გაფართოვდა საბრძოლო კოშკის დასავლეთი, ნაგრძელებული ფორმის მინაშენი (ყაზარ-

19. მ. ლორთქიფანიძე იქვე: 410

20. ვახუშტი. 1973: გვ. 798

მა?). გალავნის ამ მონაკვეთში გაუქმდა IX საუკუნეში არსებული „ცოტა“ კარი, შესაბამისად, დამცავ თხრილზე გადებული ხიდიც.

ამრიგად, ქრონოლოგიური წყვეტილი (რომლის არსებობა გულისხმობს, IV სამშენებლო პერიოდის ნაგებობის მოაზრებას წარმართულ ტაძრად) არ დასტურდება. ნაგებობების ზედა ქრონოლოგიური მიჯნა XI საუკუნის დასაწყისით შემოიფარგლება. თეორიულად დასაშვებია, ნგრევა მიწისძვრას გამოენივია, რამაც განაპირობა ახალი ტაძრის მშენებლობა. ნაკლებად სავარაუდოა მტრის შემოსევა. გათხრების დროს ხანძრისა და განადგურების კვალი არ დაფიქსირდა. მიგვაჩნია, რომ IX-X საუკუნეებში ალავერდის კომპლექსი წინასწარი განზრახვით დაანგრეს. ამის საფუძველს იძლევა ჩრდილოეთის დამცავ თხრილში გადანეწილი გალავნის კედლები (სურ. 15). მათი პრეპარაციის საფუძველზე დავადგინეთ, რომ სა-

მონასტრო კომპლექსის გალავნის სიმაღლე სულ მცირე რვა მეტრს აღწევდა. XI საუკუნის დასაწყისში, კვირიკე დიდის მეფობის დროს გალავნისა და დამცავი თხრილის საჭიროება აღარ არსებობდა. ეს კახეთის სამეფოს, მთლიანად საქართველოს ძლიერების ხანაა. კვირიკე III დიდი კახეთის პირველი მეფეა და მშენებლობის მასშტაბებიც შესაბამისია. ვფიქრობთ, სამშენებლო მოედანი ახალი გრანდიოზული ჯვარგუმბათიანი ტაძრისთვის განთავისუფლდა. უფუნქციოდ დარჩენილ დამცავ თხრილში გალავნის მონაკვეთების გადაქცევა პრობლემის მარტივი გადაწყვეტა იქნებოდა. უმთავრესი სინამდვილე მონასტრის ტერიტორიაზე ასურელი მამის, იოსების საფლავი იყო, რომელიც აუცილებლად მშენებარე საკათედრო ტაძრის შიდა სივრცეში უნდა მოქცეულიყო. ამან განაპირობა IX-X საუკუნეების დარბაზული ტიპის ეკლესიის დანგრევის აუცილებლობაც.

XX საუკუნეში ტაძრის ინტერიერში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა V სამშენებლო პერიოდის IX-X საუკუნეების კომპლექსი დგას უფრო ძველი ნაგებობის ნაშთებზე. მისი დანიშნულებისა და თარიღის შესახებ ბ. მჭედლიშვილის დღიურში კომენტარი არ არის. მხოლოდ აღნიშნულია, რომ შენობების გეგმარება ნაწილობრივ არ ემთხვევა ერთმანეთს²¹. ვითარებაში გარკვევის მიზნით განვაგრძეთ გათხრები ჩრდილოეთ აფსიდში, სადაც ასურელი მამის საფლავთან გაიწმინდა ძალიან მტკიცე ჰიდრაულიკური ხსნარის ფენილი (საფლავის ქვის იმიტაცია). ყველა ვარაუდით მის ქვეშ უნდა არსებულიყო სამარხის ორმო, რომლის კონტურებიც მკაფიოდ მოიხაზა ფენილის ალბისთანავე. მაგრამ მისი გათხრა ვერ მოხერხდა, რადგან ამოვსებული იყო მტკიცე დუღაბითა და მოზრდილი რიყის ქვის ლოდებით (სურ. 10). ამიტომ, კირხსნარის იატაკი

სურ.10 ალავერდის ტაძრის ინტერიერი. ჩრდილოეთი აფსიდი. ფენილის ალბის შემდეგ გამოვლენილი ჰიდრაულიკური ხსნარითა და რიყის ქვის ლოდებით ამოვსებული სამარხი ორმო

21. იხილეთ ბ. მჭედლიშვილის ანგარიში, ხელნაწერი.

„გავჭერთ“ ჩრდილოეთიდან დასავლეთისკენ, აფსიდის მთელ სიგრძეზე. 80 სმ-ის სიღრმეზე, ფაქტობრივად, გრუნტის წყლების დონეზე გამოჩნდა ფილაქნის ფილებით შეკრული და გადახურული ქრისტიანულად ორიენტირებული ქვაყუთების ჯგუფი და მათზე დაფუძნებული რიყის ქვით ნაშენი კვადრატული ბურჯები. (სურ. 11). როგორც ჩანს, XI საუკუნეში ალავერდის ჯვარგუმბათიანი ტაძრის მშენებლებმა ამ დონემდე ჩაჭრეს კირხსნარით მოლესილი იატაკი, დავიდნენ ქვაყუთებამდე (ისევე, როგორც ეს გავაკეთეთ ჩვენ) და სავარაუდოდ, გახსნეს სამარხი. შემდეგ ორმო ამოავსეს რიყის ქვის ლოდებითა და დულაბით. ამგვარად, სამარხი უმტკიცეს „ლუსკუმაში“ მოექცა. როგორც ჩანს, შემონმდა ასურელი მამის საფლავის დაცულობა. ანალოგიურად მოქცნენ XV საუკუნეში სამთავისში. მშენებლებმა სადიკვენეში (სადაც ტრადიციის მიხედვით მდებარეობდა ასურელი მამის, ისიდორეს სამარხი) ჩაჭრეს XI საუკუნის იატაკი,

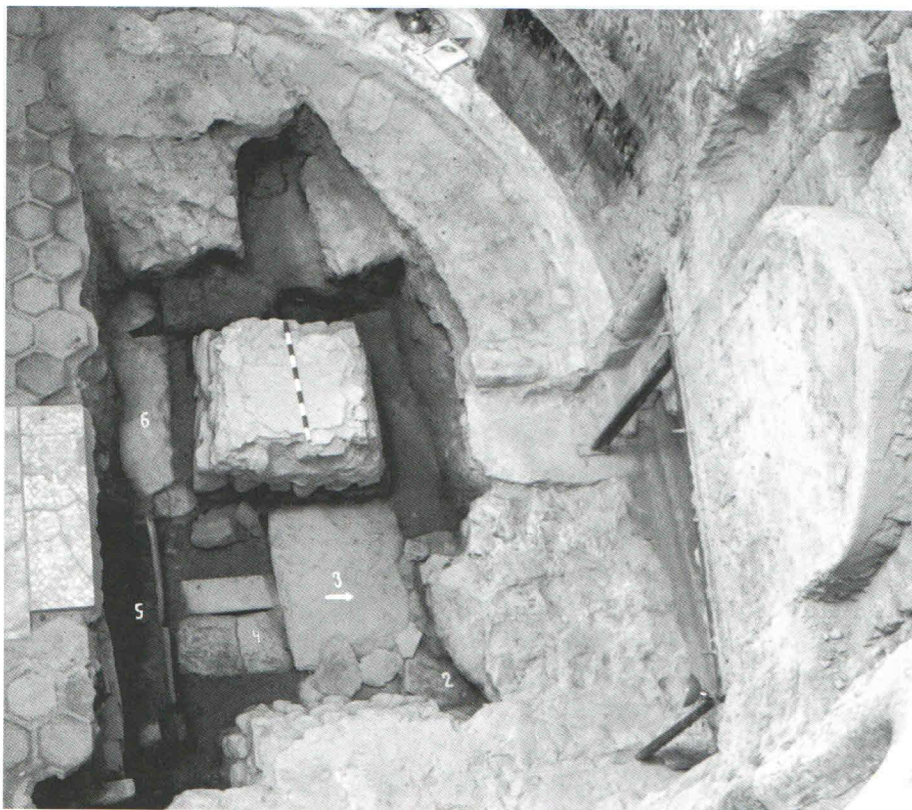
გათხარეს 2 მ. სიღრმის ორმო, ჩამატერიეს ქვითა და დულაბით გადაყვანილი აკლდამის თალი, შეაღწიეს დასაკრძალავი კამერის შიდა სივრცეში. დარწმუნდნენ რა სამარხის დაცულობაში ორმო კვლავ მინით ამოავსეს.

ამდენად, სტრატეგრაფიულად მივიღეთ შემდეგი სურათი. I. IV სამშენებლო ჰორიზონტი, IX-X საუკუნეების კირხსნარით მოლესილი იატაკი და მისი თანადროული კედელი; II. V სამშენებლო ჰორიზონტი, იატაკის ქვეშ გამოვლენილი ორი კვადრატული ბურჯი (1,30 × 1,35 მმ) (სურ. 16). მათ წყობაში გამოყენებული დულაბი შეიცავს მდ. ალაზნის შლამის მინარევს, ამიტომ მოყვითალო ფერისაა და საკმაოდ არამყარი. მიუხედავად იმისა, რომ IX-X საუკუნეების კომპლექსის კირხსნარის იატაკი უშუალოდ ბურჯების თავზეა განფენილი IV და V ჰორიზონტებს შორის სავარაუდოდ ქრონოლოგიური წყვეტილის არსებობა. ამ ქრონოლოგიურ მონაკვეთში საცხოვრებელმა დონემ ალავერდის მონასტრის ტერიტორიაზე

მინიმუმ ნახევარი მეტრით მაღლა აიწია, რაც განპირობებული უნდა იყოს გრუნტის წყლების დონის აწევით. მიზეზი, შესაძლოა, კლიმატური ან მიკროკლიმატური ცვლილებები გახდა. ასეთ შემთხვევაში ქრონოლოგიური წყვეტილი უნდა შეესაბამებოდეს – VIII საუკუნეს. III. – VI ჰორიზონტი, ქვაყუთებით წარმოდგენილი სამაროვანი, რომელზეც დაფუძნებულია ბურჯების სისტემა. მიცვალეულები ქვაყუთებში ქრისტიანული წესით არიან დაკრძალული. ეს გამოირიცხავს ალავერდის V სამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობების წარმართულ ხანასთან რაიმე კავშირს. მათი არსებობის ქვედა ქრონოლოგიური მიჯნა ქრისტიანული ხანით შემოიფარგლება. VIII საუკუნეში ალავერდის უძველესი ნაგებობებისა და „ბურჯების სისტემის“ აღორძინება სირთულეებს წააწყდებოდა (არაბი სარდლების ლაშქრობების ხანა საქართველოში).

VI სამშენებლო ჰორიზონტს ალავერდის სამონასტრო კომპლექსის ტერიტორიაზე განეკუთვნება მხოლოდ IX-X საუკუნეების ეკლესიის ქვეშ შესწავლილი მესამე, უძველესი, დარბაზული ტიპის ეკლესიის ნაშთები. მისი კედლები მკვეთრად გამოყოფილი დაღვნილი კრამიტის ფენილით, რომელიც ტაძრის მთელ პერიმეტრს შემოუყვება. ეკლესია ხელთარსებული მასალის გამოყენებით, სადად არის ნაშენი. წყობაში შერჩევის გარეშეა გამოყენებული რიყის ქვა, შერეულია ფლეთილი ფილაქანი, რაც სრულიად არატიპურია ალავერდისთვის. IX-X საუკუნეების და XVI საუკუნის ეკლესიები ამ ტაძრის ფორმასა და ზომას იმეორებს. ეს ალავერდის სამონასტრო კომპლექსის ყველაზე ძველი ნაგებობაა და გუმბათიანი ტაძრის ინტერიერში შეესაბამება სამაროვნის - ქვაყუთების დონეს (სურ. 17).

იოსებ ალავერდელის „ცხოვრების“ თანახმად, ასურელი მამა ალაზნის ველზე უკაცრიელ ადგილზე იწყებს მოღვაწეობას: „ესე დაემკვიდრა მას შინა ადგილთა უდაბნოთა უშენოთა და უფალთა კაცთაგან და უნაყოფოთა“²². მეუღაბნოე ბერის ცხოვრე-

სურ.11 ალავერდის ტაძრის ინტერიერი. ჩრდილოეთი აფსიდი. IX-X საუკუნეების იატაკის ქვეშ გამოვლენილი ბურჯები და ქვაყუთები

22. დ. მერკვილაძე ალავერდის სავანის დაარსების ისტორიიდან და მისი სახელწოდების შესახებ. ალავერდის ეპარქიის ისტორიის ფურცლები I. თბ. 2007. გვ.9.

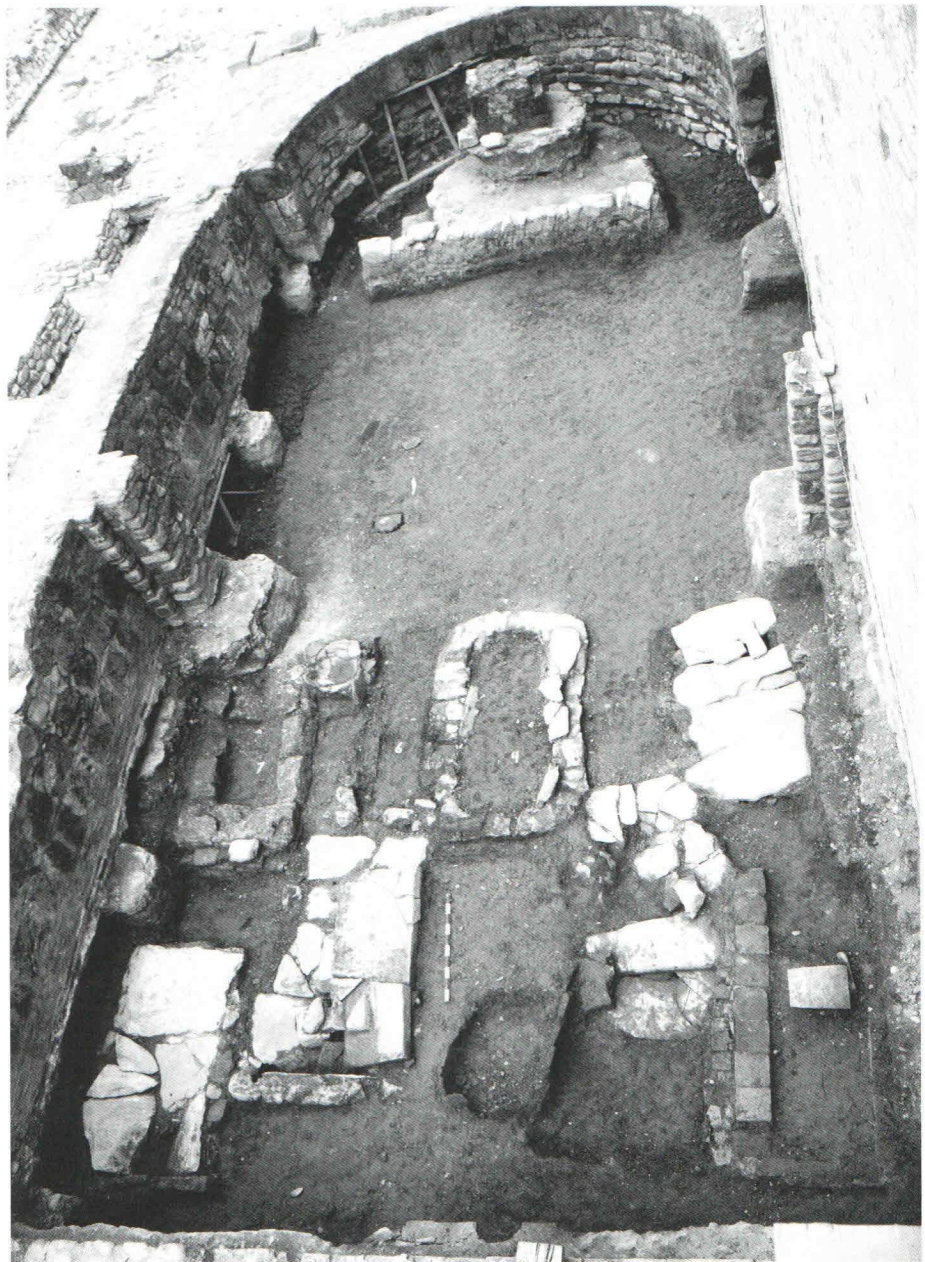
ბა ალავერდში ერთმა „ღვთის კაცმა“ („კაცი ვინმე სამეფო“) დაარღვია, რომელიც ნადირობისას მოულოდნელად გადააწყდა იოსებ ალავერდელს. დიდგვაროვანმა „გულისხმა-ჰყო სინმინდემ მისი..“ „რამეთუ იყო გონიერ კაცი იგი..“ და ალექსანდრე ამ ადგილას ღვთის სადიდებლად ტაძარი ააგო. წმინდა იოსებმა „დაუტყურომლად სწავლითა თვისითა მრავალნი მოაქცივნა, ვიდრემდის ურწმუნოება სრულიად წარდევნა და ღვთისა მსახურება ესრეთ პატიოსნად ააღორძინა და ადგილი ესე განაგრძელა კაცთა მიერ და ალავსო კრებულითა სულიერითა.“ ალავერდელი მოძღვრის გარდაცვალების შემდეგ: „ყოვლადმოღვაწე გუამი მისი დაიდვა ამასვე მონასტერსა²³. თუ გამოვლენილ დარბაზულ ეკლესიას ასურელი მამების ხანას – VI საუკუნეს დავუკავშირებთ, იოსებ ალავერდელი უნდა იყოს ამ ტერიტორიაზე დაკრძალული პირველი მიცვალებული. ერთადერთი ადგილი, რომელიც უშუალოდ უკავშირდება უძველეს ეკლესიას არის ალავერდის გუმბათიანი ტაძრისჩრდილოეთ აფსიდში მდებარე ჰიდრავლიკური ხსნარის ლუსკუმაში მოქცეული სამარხი. ალავერდის ჩრდილოეთი მკლავის XVI საუკუნის ფასადი დაფუძნებულია არა საძირკველზე, არამედ სოლის მოყვანილობის ბურჯებზე (ისევე, როგორც XVI საუკუნის დარბაზული ეკლესია). ამიტომ, ადვილად შევალნიეთ საკათედრო ტაძრის ფასადქვეშა სივრცეში. თითქმის მთლიანად გამოვარჩინეთ უძველესი დარბაზული ეკლესიის სამხრეთი კედელი, რის შედეგადაც გამოჩნდა მასთან მიჯრით გაჭრილი ორმო, ლუსკუმის ჩრდილოეთი კიდე (სურ. 18).

ლუსკუმაში ჩართული სამარხი ალავერდის ტერიტორიაზე დაკრძალულ პირველ მიცვალებულს ეკუთვნის. სამაროვანი შემდეგ, სამხრეთი მიმართულებით ვითარდება და უძველესი ეკლესიის სამხრეთი კედელი მისი ჩრდილოეთი საზღვარია. მართალია, დუღაბის სიმტკიცის გამო ორმოს გათხრა შეუძლებელი გახდა, მაგრამ მის მიერ დაცულ სივრცეში

შელწევა ექსპედიციამ მაინც მოახერხა. №3 ქვაყუთის შესწავლის დასრულებისთანავე სამხრეთიდან ჩავხსენით მეზობლად დაკრძალული, რიგით მეორე მიცვალებულის ქვაყუთის ფილაქანი და დუღაბით დაფარულ დასაკრძალავ კამერაში შევალნიეთ (როგორც ჩანს, XI საუკუნეში გაჭრილი ორმო საჭიროზე დიდი ზომის აღმოჩნდა. ამიტომ, დღის სინათლე ორმა ქვაყუთმა იხილა. შესაბამისად, კირ-დუღაბითა და რიყის ქვებით ორი სამარხი დაიფარა. (ძირითადი ყურადღება ჩრდილოეთ ქვაყუთს დაეთმო, რომელიც მთლიანად მტკიცე ლუსკუმის სივრცეში მოექცა).

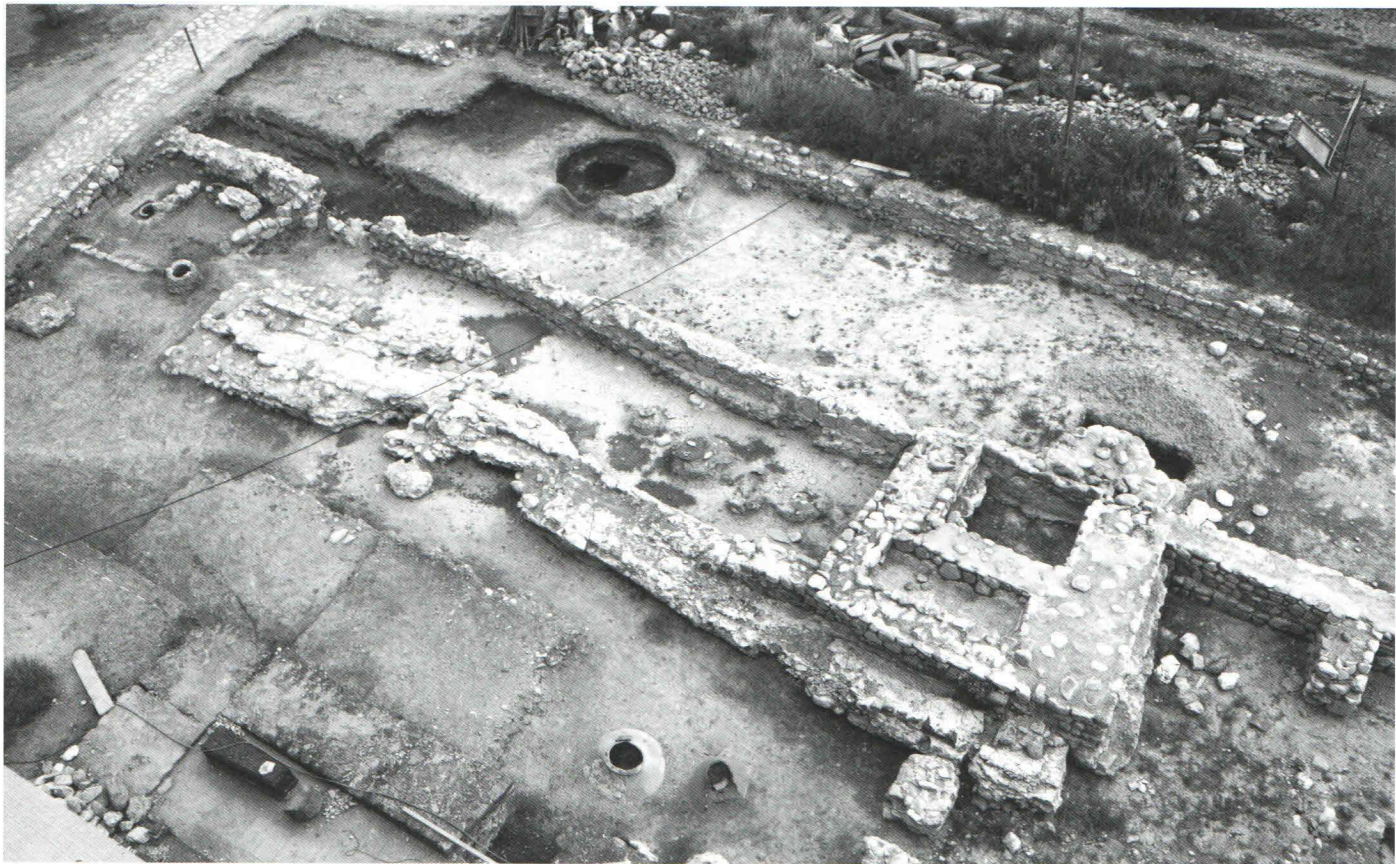
არ გამოვრიცხავთ, რომ №2 სამარხი ეკლესიის აღმშენებელ დიდებულს ეკუთვნოდეს, რადგან სწორედ აქ აღმოჩნდა შესანიშნავად ნახელავი ოქროს საბეჭდავი ბეჭედი ჯვრის, ვარსკვლავისა თუ მზის გამოსახულებით (სურ. 19). მის ზუსტ პარალელს, ჯერ ვერ მივაკვლიეთ, მაგრამ ბეჭედი მსგავსია IV-VII საუკუნეების ბიზანტიური ნიმუშებისა. ეს ერთადერთი არტიფაქტია, რომელიც სამაროვნისა და ქვედა სამშენებლო ჰორიზონტის თარიღს გვაზუსტებინებს.

ამრიგად, არქეოლოგიური და ნეოლოგიური ნიშნების მონაცემები, ძირითადად ერთმანეთს შეესაბამება.

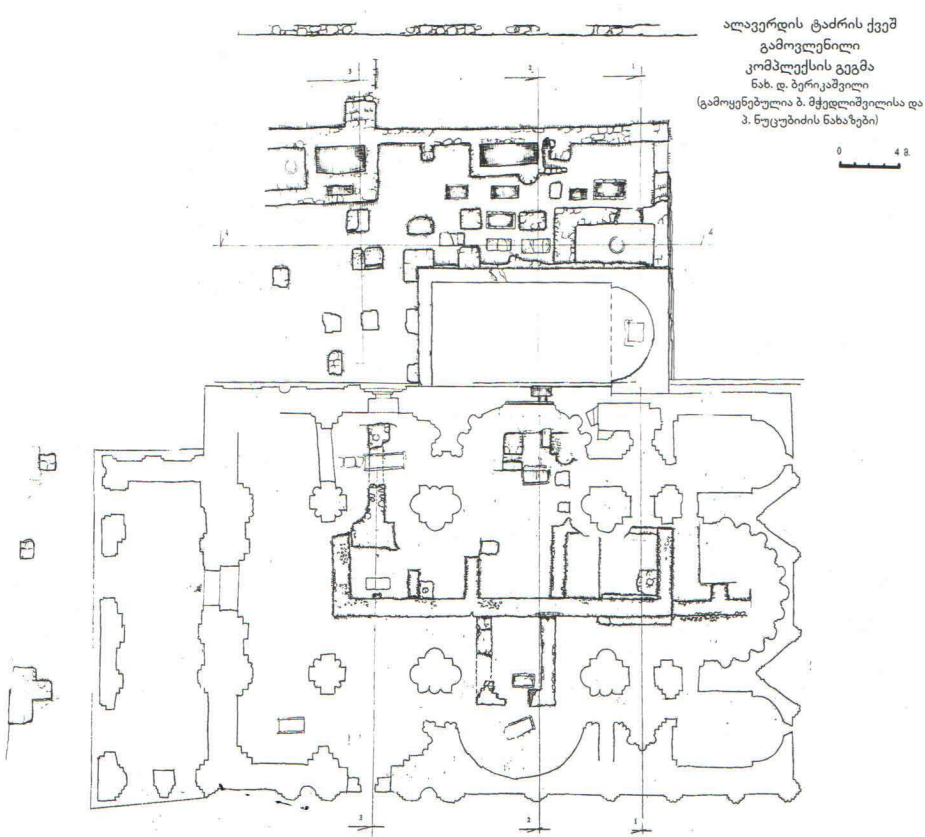

სურ.12 XVI საუკუნის ეკლესიის ქვეშ მდებარე IX-X საუკუნეების ტაძრის ნაშთები. მოჩანს სოლისებური მოყვანილობის საყრდენი ბურჯებიც. ადრეული შუა საუკუნეების კოლექტიური „საოჯახო“ სამარხები

23. დ. მერკვილაძე ალავერდის... გვ.11.

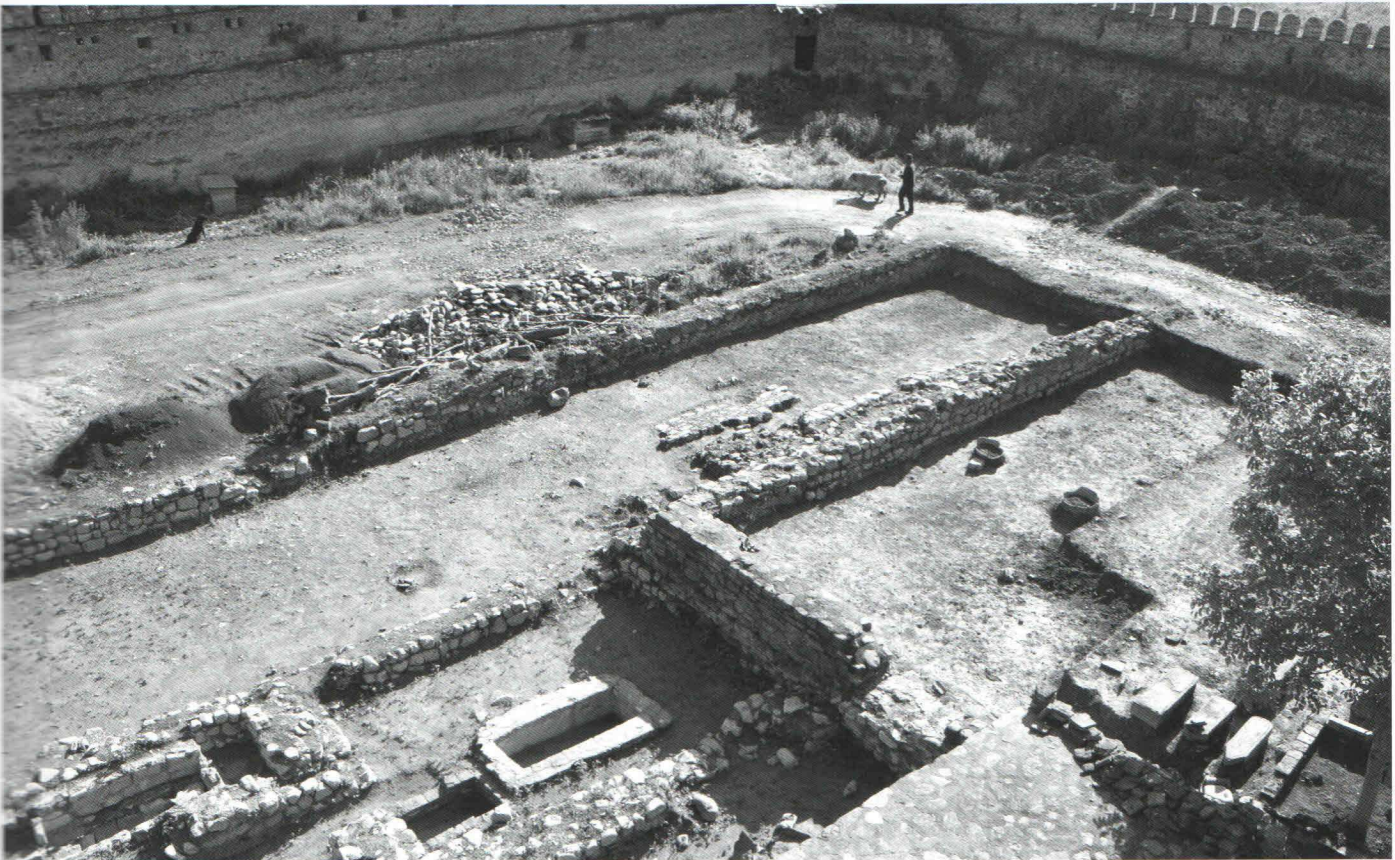

სურ.14 გათხრების ჩრდილოეთ უბანი. IX-X საუკუნეების გალავნის მონაკვეთი, საბრძოლო კოშკი, „ყაზარმა“ და დამცავი თხრილი

სურ.13 ალავერდის ტაძრის ქვეშ გამოვლენილი კომპლექსის გეგმა და IX-X საუკუნეების ეკლესია

თავდაპირველად შენდება დარბაზული ეკლესია, მის სამხრეთ კედელთან იკრძალება იოსებ ალავერდელი და ფუნქციონირებას იწყებს სამაროვანი. იგი მხოლოდ სამხრეთისკენ ვითარდება. რალაც ეტაპზე ეკლესიის გარშემო ჩნდება ბურჯების სისტემა და შენდება ნაგებობები. ამ ეტაპზე იოსებ ალავერდელის საფლავთან სამხრეთიდან მისაახლებლად მლოცველებს ბურჯებს შორის უნდა გაეწყო (სურ.17). შეიძლება გვეფიქრა, რომ ეს, სტოას, გარშემოსავლის თაღნარის ნაშთებია. მაგრამ, ბურჯების სისტემა ვრცელდება, როგორც დასავლეთისკენ, ასევე სამხრეთისკენ. თავისი მასშტაბით ეს ნაგებობები IX-X საუკუნეების კომპლექსს არ ჩამოუვარდება. როგორც ჩანს, VII საუკუნეში მიმდინარეობდა კომპლექსის განვითარება, რაც იოსებ ალავერდელის ცხოვრებაშია დაფიქსირებული. იმ განსხვავებით, რომ ეს პროცესი იწყება ასურელი მამის სიკვდილის შემდეგ. მასშტაბურმა მშენებლობებმა განაპირობა სამაროვნის ფუნქციონირების შეწყვეტა. როგორც აღინიშნა, V პორიზონტის

სურ.15 გათხრების ჩრდილოეთი უბანი. IX-X საუკუნეების გალანის მონაკვეთი და თხრილში გადაქცეული გალანის ფრაგმენტები

ბურჯები ქვაყუთებზეა დაფუძნებული. აღმავლობის პერიოდს მიწისძვრა ან არაბთა შემოსევები ასრულებს.

ალავერდის სამონასტრო კომპლექსის ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრები ადასტურებს (ისევე, როგორც გარეჯის ლავრის, დოდორქის, იყალთოს, სამთავისის, ქასურის) ძველი ქართული წერილობითი წყაროების მონაცემს ასურელი მამების მოღვაწეობის შესახებ. ესაა საქართველოს ისტორიის მეტად საინტერესო და დრამატული პერიოდი. ვახტანგ გორგასლის სიკვდილიდან მოკლე დროში სასანური ირანი ახერხებს სამეფო ხელისუფლების გაუქმებას აღმოსავლეთ საქართველოში. გარდატეხა იდეოლოგიურ ბრძოლაშიც ვლინდება. უპირატესობა მაზდეანობის, ზოგადად წარმართული რელიგიის მომხრეთა მხარეს გადა-

დის. წყაროებიდან კარგად ჩანს, როგორ „წარიბირნა“ ქართველი ერისთავები ირანულმა ხელისუფლებამ²⁴. მაგრამ, „ნელ-აღრე შეკრბა ქართლი და განაჩინეს ერისთავად გუარამ“.²⁵ იგი სათავეში ჩაუდგა მოძრაობას სახელმწიფოებრიობის აღდგენისა და ქრისტიანობის აღორძინებისათვის. იდეოლოგიური ბრძოლის სათავე-

ში ასურელი მამები დგანან. ისინი ფეოდალურად ქცეული ერისთავების მხარდაჭერით სარგებლობდნენ (მაგ. იოსებ ალავერდელი და დავით გარეჯელი). „ერისთავნი იგი თვის-თვისსა საერისთაოსა შეუცვალებელად“ მართავენ²⁶, მათ სათავეშია არა მეფე, არამედ დიდი ერისთავი (resp. ერისმთავარი), რომელიც თვითონ აირჩიეს

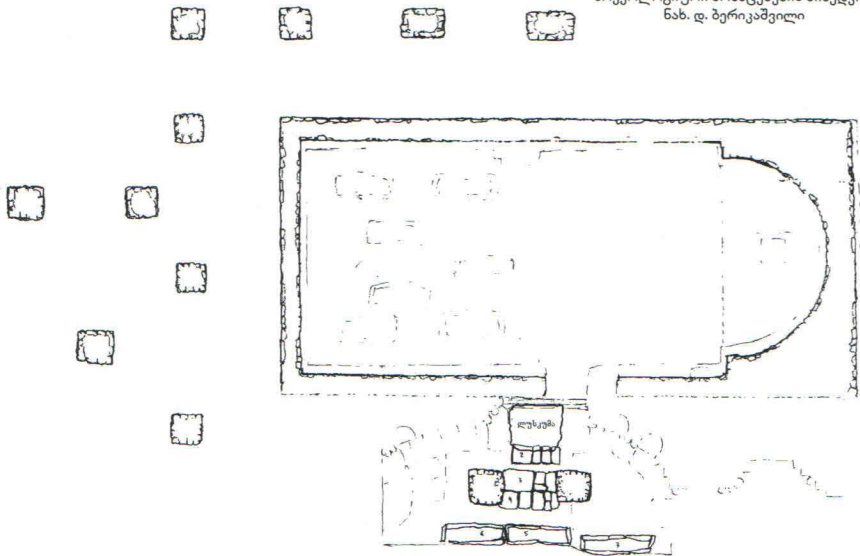
სურ.16 IX-X საუკუნეების მოლესილი იატაკის ქვეშ აღმოჩენილი ბურჯი, რომელიც დგას წინამორბედი პერიოდის ქვაყუთებზე

24. ილ. აბულაძე ევსტატი მცხეთელის ცხოვრება. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. I თბ, 1971-68. გვ. 32.

25. ილ. აბულაძე. ევსტატი მცხეთელის... გვ. 95.

26. ქართლის ცხოვრება. I. ტექსტი დადგენილი... გვ. 217.

ალავერდი VI-VII საუკუნეებში
არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით
ნახ. დ. ბერიკაშვილი

სურ.17 ალავერდის VI-VII საუკუნეების ეკლესია, ბურჯების სისტემა და ტაძრის ინტერიერში მდებარე ლუსკუმა

სურ.18 წმინდა იოსებ ალავერდელის სამარხის ლუსკუმა. ხედი ჩრდილოეთიდან

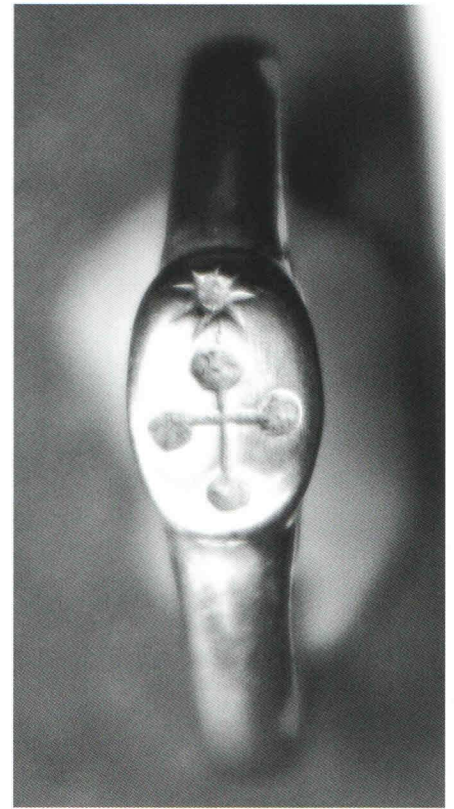
და რომელიც პირველია თანასწორთა შორის. VI საუკუნის ბოლოს ეს პროცესი აღმოსავლეთ საქართველოს გათავისუფლებით, სახელმწიფოებრიობის აღდგენითა და ქრისტიანობის საბოლოო გამარჯვებით დასრულდა. ვფიქრობთ, სწორედ ამ პერიოდში მიმდინარეობდა ალავერდის ტერიტორიაზე სამონასტრო კომპლექსის მშენებლობა და მისი მონასტრად ჩამოყალიბება.

ამრიგად, ალავერდის მონასტრის ქრონოლოგია-პერიოდიზაცია ასე გამოიყურება:

1. I ეტაპი –VI-VII საუკუნეები. იგი ორ საფეხურად იყოფა. ასურელი მამის მოღვაწეობისა და დარბა-

ზული ეკლესიის აშენების პერიოდი. მეორე საფეხურზე იწყება აღმავლობის ხანა და ალავერდის ლავრად ჩამოყალიბება, რასაც მოსდევს კომპლექსის ნგრევა და ქრონოლოგიური წყვეტილი. ამ პერიოდში სამონასტრო ცხოვრების აღორძინების მცდელობაც არ ყოფილა. ვფიქრობთ, რომ კრიზისი შეესაბამება არაბთა ბატონობის ხანას.

2. II ეტაპი – IX-XI საუკუნეების დასაწყისი, ასევე ორ საფეხურად იყოფა: VIII საუკუნის ბოლოსა და IX საუკუნის დასაწყისში, ქორეპისკოპოს გრიგოლის მმართველობის დროს ხდება სამონასტრო

სურ.19 წმინდა იოსებ ალავერდელის ლუსკუმის გვერდით მდებარე №2 სამარხში აღმოჩენილი ოქროს საბეჭდავი

კომპლექსის აღდგენა და სამონასტრო ცხოვრების აღორძინება, რასაც მტრის შემოსევა ანადგურებს. X საუკუნის დასაწყისში კვირიკე I-ის დროს იწყება აღმავლობის ახალი ეტაპი, რომელიც XI საუკუნის დასაწყისში სრულდება.

3. III ეტაპი – XI საუკუნის 30-იანი წლები. კვირიკე III დიდი, კახეთის პირველი მეფე იწყებს ალავერდის გუმბათიანი ტაძრის მშენებლობას და აფუძნებს საეპისკოპოსო კათედრას. აღმავლობის მორიგი პერიოდი XIV საუკუნეში გრძელდება.
4. IV ეტაპი XVI საუკუნის 80-იანი წლები – XVII საუკუნის დასაწყისი, როდესაც ალექსანდრე კახთა მეფე კვლავ იწყებს განადგურებული მონასტრის აღდგენას. ეს პერიოდი შაჰ-აბას I-ის ლაშქრობებამდე გრძელდება.
5. V ეტაპი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი XIX საუკუნის დასაწყისი.
6. VI ეტაპი XIX საუკუნე, რუსეთის იმპერიის ბატონობის პერიოდი.

ფოტო – მამა იოსებ (ღვინიაშვილი)

SUMMARY

NEW ARCHAEOLOGICAL DISCOVERIES IN ALAVERDI

GIORGI MAKHARADZE
DAVID BERIKASHVILI

In 2010 archeological excavations were carried out in the Alaverdi Monastery complex. Over three periods work was conducted in the Monastery yard and the Church interior, near the grave of the Syrian Father, Saint Joseph. While examining the monument's stratigraphy, important information came to light. The 1st construction horizon of the church interior corresponds to the #1 cultural layer in the yard of the monastery, dated as the second half of the 18th c and 19th c, based on archeological materials found. When removing the "platform" while examining a hexagonal brick floor located under the 1st construction horizon, two steps leading down were discovered, which had been gradually covered over by the platform. The #2 cultural layer belongs chronologically to the second half of the 15th c and corresponds to the 2nd construction horizon in the yard of Alaverdi Cathedral. The gate of the Alaverdi Monastery complex with its bell-tower, "high palace" and large frater—as well as the dome of the Cathedral from the 11th c, the entire façade of the north branch and the adjoining

ing hall church—also date from the second half of the 15th c. The wine cellar to the north-west of the hall church, closely adjoining it, as well as the wine-press facilities located on the 9th -10th c defense tower belong to the same period.

The oldest dating for the 3rd construction horizon is the decade of the 1030s, with the #3 cultural layer in the church yard, dated at 11th to 13th cc, and synchronous to it. Glazed crockery of various colors was found throughout this layer of a former settlement. There are also samples characteristic of the previous period, the 9th and 10th cc. The #3 cultural layer was found directly over the wall and structures of the older period. It is most probable that their ruins were visible in the High Middle Ages.

To determine the date of the 4th construction horizon, archeological excavations in the 16th c hall church near the north façade of Alaverdi Cathedral proved decisive. Under its foundation, an even older hall church of nearly the same size was discovered, strengthened with counterparts. The face of the north branch of Alaverdi actually rests on its south wall and stratigraphically refers to the 4th construction

horizon. Selected oblong boulders that were characteristic of Early Middle Age monuments in Kakheti, were used in the wall masonry.

The structures of the 4th construction horizon identified in the Alaverdi Cathedral and yard correspond to the period of the Kakheti principality in the 9th and 10th cc. The walls of the 9th – 10th c complex and its mortar floor are located on the oldest – 5th construction horizon—in Alaverdi. This permits dating to an even earlier period. Importantly, ceramic fragments with a glossy orange surface found here were common in East Georgia in the 8th and 9th cc.

Archeological excavations carried out in the Alaverdi Monastery complex confirm information from Georgian written sources on the activities of the Syrian fathers. The "Conversion of Kartli" relates the beginnings of the struggle for restoration of nationhood and the revival of Christianity. The Syrian fathers, supported by the lords, were the leaders of an ideological struggle. By the end of the 6th c this process led to the liberation of East Georgia, the restoration of nationhood and the victory of Christianity.

ISSN 1987-6351

9 771987 635004